

Tomislav ŽIGMANOV

OTKLONI SPRAM TRADICIJE U UČENJU MARTINA LUTHERA

*Duhom sve počinje; u dubini duše
nekolicine ljudi (...) oblikovali su se
svi veliki događaji novovjekove povijesti.*

Jacques Maritain

Sažetak

Na tragu ideje da se raznolike epohalne novine u povijesti događaju ponajprije u sferi onoga duhovnoga, kušamo uvidjeti koji su to i kakvi otkloni spram filozofskih i teoloških učenja kršćanske, prije svega katoličke, paradigme iznijetih u povijesti u djelu prvoga vjerskoga reformatora Martina Lutthera, a koji omogućuju utemeljenje jednoga umnogome bitno drugačijega kršćanskoga religioznog svjetonazora, u recepciji znamenitog francuskog kršćanskog mislitelja Jacquesa Maritaina. Drugim riječima, iznosimo Maritainovo stajalište o onim preinakama u Lutherovoj filozofiji, čiji je radikalitet takav da uvjetuje nastanak i razvoj protestantskoga pokreta. Naime, djelo njemačkog vjerskog reformatora Martina Lutthera donosi preinake u razumijevanju nekih temeljnih istina sadržaja vjere, te načina postavki čovjeka spram zadaća života, što je onda u temelju izmijenilo i stav čovjeka spram ukupne zbilje. A smjer je toga otklona u onome bitnome: od do tada glavne teme teologije - Boga, pomjera se težište k čovjeku, koji postaje zbiljskim predmetom znanstvena interesa. Stoga je glavno područje Lutherova bavljenja raznolika narav ljudskog jastva. Njegovim je pak teologiziranjem Luther postao začetnikom novovjekog individualizma na planu religijskog. No, narav je jastva, po mišljenju Maritaina, u djelu Lutthera i u trostrukom otklonu spram tradicije. Naime, u njegovu se učenju brkaju u dotadašnjoj povijesti (osobito u djelu Tome Akvinskog) već uvriježeni pojmovi individualnosti i osobe, zatim se naučava svodenje čovjeka pod primat voljnog dijela (dakle čovjek je primarno određen kao biće žudnje), a kao treći moment jest zazor spram izvanjskog, budući da ono, po Lutheru, razara skladnu nutarnjost čovjeka.

I. Nakana Maritaina i metodologijski okvir

Premda se Jacques Maritain¹ nije sustavno bavio mnogolikom tematikom učenja Martina Luthera, ipak se jedan dio iz njegova bogata spisateljska opusa² izravno i vrlo kritički odnosi spram nekih od idejnih stajališta ovoga utemeljitelja protestantskog pokreta.³ Među njima je, vjerojatno, najrelevantniji jedan kratki filozofski esej pod nazivom *Luther ili nastup jastva*, koji je objavljen u knjizi *Tri reformatora*.⁴ U njemu Maritain kuša tragati za onim velikim i bitnim *otklonima* u Lutherovu učenju spram etabliranih i dominirajućih duhovnih počela čovjekove egzistencije koji su važili do njegova vremena. Dakako da su među njima bila i ona egzistencijalno utemeljujuća počela koja se na neki način dotiču problema i pitanja vjere. Ovi će otkloni, zahvaljujući radikalitetu učinjenih preinaka u razumijevanju i određenju nekih važnih egzistencijalnih činjenica, uveliko izmijeniti ukupnost čovjekova poimanja života, a onda time i postuliranja njegovih viševrsnih zadaća, te presudno utjecati na uspostavu jednoga novoga senzibiliteta, kojega i danas, nakon gotovo pet stoljeća, prepoznajemo.

S druge strane, te i takve će Lutherove *preinake*, dakle spram stajališta što ih je iznijela tradicija u nekim od svojih klasičnih učenja, biti osnovne pretpostavke iz kojih će se emanirati i njegove, dakako, drukčije teološke postavke. No, Maritain se ne bavi Lutherovim djelom u cijelosti, niti pak svestrano i u detalje ulazi u analizu

- 1 Znanstveni je i filozofski interes ovoga poznatoga neotomističkog filozofa 20. stoljeća bio prije svega usmjeren k političkoj i uopće društvenoj problematici, o čemu svjedoči najveći broj njegovih spisa. Inače, Maritain je rođen 1882. u protestantskoj obitelji, odrastao je pod uticajem liberalnih i anarhističnih učenja, kako bi u svojoj 25. godini prešao na katolicizam. Nakon studija biologije u Heidelbergu, vraća se u Pariz, gdje studira filozofiju na Sorboni i Collège de France, poglavito djelo Tome Akvinskog. Oduševljen filozofijom Akvinca, gorljivo je prihvaća, te je proglašava svojim temeljnim znanstvenim i filozofskim opredjeljenjem. Umro je 1973.
- 2 Maritainovo djelo obuhvaća gotovo 60 knjiga, te veliki broj filozofskih rasprava, članaka i studija. Među najpoznatije pripadaju njegove knjige *Cjeloviti humanizam*, *Čovjek i država*, *Filozofija povijesti*, *Religija i kultura*, *Andeoski naučitelj*, *Kršćanstvo i demokracija...*, od kojih su prvih pet prevedene na hrvatski jezik. Premda nije iscrpna, najcjelovitija do sada učinjena bibliografija radova o Maritainu u Hrvatskoj je ona Tome Vereša, koja kao *Dodatak* prati hrvatski prijevod Maritainove knjige *Filozofije povijesti* (vidi u *Filozofija povijesti*, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 1990., str. 109-123). U njoj su obuhvaćeni napisi o ovome katoličkom filozofu do 1990. godine.
- 3 Koristimo pojmove *protestantski pokret* i *protestantizam* kako bismo označili ona posljednja gibanja u vidu stvaranja novih vjerskih organizacija koje je iznijela *reformacija*, na čijem je čelu, među ostalima, stajao i Luther. Korijen ovih pojmova potječe od same riječi *protest* (lat. *protestari*: prosvjedovati, protiviti se), što ima svoje povijesno utemeljenje na osnovu jednog događaja. Naime, na skupštini u njemačkom gradu Speyeru 1529. jedan broj njemačkih knezova, koji su bili naklonjeni reformaciji, uložili su *protest* zbog nekih postupaka, usmjerenih protiv težnji Lutherovih sljedbenika, njemačkog cara Karla V. i njemu privrženih katoličkih knezova. Na temelju se toga događaja onda odijeljeni kršćanski pokret od Katoličke Crkve najčešće naziva protestantizam.
- 4 Pored eseja o Lutheru, u ovoj knjizi sadržani su i polemički esej o učenjima Descartesa i Rousseaua. Odabir, pak, za kritičko propitivanje djela ove trojice "reformatora mišljenja" s početka novog vijeka nije slučajna po Maritainu, jer se ovaj izbor razloži, po njegovu stajalištu, na činjenici što ova tri mislioca "vladaju novovjekim svijetom i ravnaju svim problemima koji ga tište"; vidi u Jacques Maritain, *Tri reformatora*, Laus, Split 1995., str. 10.

konkretnih ideja koje, recimo, predmetno pripadaju teologiji. Upravo suprotno tomu, njegov je eksplicitno postavljeni cilj sadržan u nakani da svoj istraživački interes usmjeri na ona Lutherova rješenja najvažnijih pitanja duhovna života čovjeka koja, zbog ontološkog prvenstva, *omogućuju* postanak njegove osebujne teologije. Kao takve, učinjene preinake će stajati u temelju protestantskog pokreta sve do danas, jer će sama drukčija narav odgovora u Lutherovu učenju omogućiti trajnost istoga.⁵

Naravno, takav je teorijski i metodologijski postupak kod Maritaina legitiman jedino ako se usvoji sljedeća pretpostavka. On polazi od stava⁶ kojim se tvrdi da odgovori koji se daju na najznačajnija pitanja imanentne složenosti života, od kojih onda izravno ovise načini njegova mnogostruka očitovanja (od onih u sferi privatnoga pa do različitih stupnjeva u javnome), svoj korijen i ishodišta duguju ponajviše naravi i vrsti uspostavljenih počela, koji se tvore u svijetu duha. Dakle, postavke koje su nastale u ljudskome duhu, njemu primjerenim razrješenjima prijepora u obliku ideja, primarno određuju sveukupnost odnošaja čovjeka spram pitanja života, bez obzira jesu li one usvojene svjesno ili ne od pojedinaca. Drugim riječima, Maritain je na stajalištu koje kazuje da raznovrsne odrednice razumijevanja i određenja osnova naravi i zadaća života, koje dakle onda najdublje i najizvornije temelje načine odnošenja čovjeka prema sebi, drugima, zatim pojavama u okruženju i, na koncu, svijetu, ponajprije bivaju postavljene u domenu koji pripada filozofiji. A to onda znači da, ako su po principu filozofsko-umskog uvida izvedeni i definirani, ta počela zadobivaju tako snažnu legitimnost čija je utjecajnost gotovo neupitna, a trajanje dugovjeko.

Takve, a postale na taj način, i stanovite će Lutherove ideje⁷ uveliko određivati i neke od segmenata buduće novovjeka povijesti čovjeka do današnjih dana, osobito one koje se odnose na egzistencijalni i religijski aspekt života. Osvijestiti sada u njegovu učenju izvršene promjene, čija su očitovanja, naglašavamo, prisutna i u današnjem svijetu, otkriti pravu narav tih duhovnih silnica analizom izvornika, a poradi boljeg

5 Naravno, ovim ne želimo umanjiti značaj i nekih drugih, vjerojatno isto tako neupitnih, razloga za pojavu i razvoj protestantizma, kao što su, recimo, opća povijesna situacija, već postojeće reformrske težnje unutar Katoličke Crkve u XIV. i XV. stoljeću, konkretne društvene prilike u Njemačkoj ili pak određeni politički razlozi. Naprotiv, hoćemo samo ukazati, sljedeći trag Maritainova mišljenja, i na veliku važnost događaja koji se zbivaju u svijetu ideja za određene povijesne procese. Jer, uspostavljanje i oblikovanje specifičnog učenja, koje će predstavljati idejnu potku na koju se jedan religiozni pokret, čini se, ponajviše mora naslanjati, sigurno je jedan od najpresudnijih uvjeta za njegovu povijesnu uspostavu i trajanje.

6 Ovo se stajalište, uzgred napominjemo, ne samo u ovome slučaju čini valjanim. Ono u bitnome slijedi neka osnovna Hegelova polazišta glede tumačenja zbivanja u povijesnim mijenama čovjekova života.

7 Ovdje moramo iskazati načelan oprez, jer sintagmom *Lutherove ideje* ne kazujemo da su one *autentično* njegove misli ili stavovi, koliko hoćemo istaknuti samo to da su one, istina na osoben način, prisutne u njegovu učenju. Također, ni nama ovdje, kao uostalom ni Maritainu u ovome eseju, nije cilj ulaziti u problematiku cjelovite geneze Lutherova učenja niti pak odgovoriti na pitanje kako je dolazio do nekih "svojih" rješenja, već ukazati na činjenicu da je njegovo učenje umnogome povijesno utemeljeno, na što će, uostalom, mnogi ukazivati. Tako će čak, na primjer, njemački povjesničar crkve August Franzen kategorički ustvrditi da Luther "nije izrekao gotovo ni jednu misao koju već prije njega ne bi netko pomislio i izrekao" (A. Franzen, *Pregled povijesti Crkve, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1993., str. 216). No, ono u čemu se gotovo svi povjesničari i teolozi slažu jest činjenica da je Luther vlastitom učenju utisnuo toliko snažno svoj osobeni pečat da su mnogi suvremenici pomislili kako je njegov nauk uistinu nešto posve novo.

razumijevanja svijeta u kojemu jesmo, te na temelju toga i mogućih davanja sukladnih odgovora spram izazova koji se nameću suvremenom čovjeku, jesu glavne zadaće koje Maritain poduzima u ovome eseju. Osnovna, pak, Maritainova interpretativna matrica, preko i putem koje on analizira preinačene Lutherove postavke, nije originalno njegova, već je jedan u povijesti iznijet sustav ideja. Naime, njegov pothvat kritičkog propitivanja i tumačenja Lutherovih stajališta učinjen je kroz prizmu, može se reći, najkласičnijeg filozofskog vidokruga kršćansko-katoličkog poimanja svijeta koji je iznijet u filozofskom i teološkom sustavu Tome Akvinskog.

S tog je i takvog, dakle, metodologijskog stajališta Maritain analizirao onaj skup ideja i načelnih postavki u Lutherovu učenju, koje se nalaze u samim izvorištima duhovnih početaka novog vijeka. Kao takve, istaknimo ponovno, one će imati odlučujuću ulogu u procesu ustroja i gradnje novovjeka svijeta, i to ne samo u sferi religiozitetu, nego i u nekim drugim aspektima očitovanja života. S druge strane, učinjene Lutherove preinake nadavat će se i kao problematične, jer su se određeni događaji u novom vijeku očitovali, a i dalje se očituju, kao po čovjeka opasnim, a čiji se krajnji korijeni, po Maritainu, izravno nadovezuju na neka, naravno bitna, Lutherova stajališta.⁸

2. Tri Lutherove preinake

Napomenuli smo kako djelo njemačkog vjerskog reformatora Martina Luthera⁹ u sebi sadržava radikalne preinake u *razumijevanju* i *određenju* nekih temeljnih pitanja čovjekova života, koje onda umnogome impliciraju i preinake u *načinu* postavki čovjeka spram zadaća života, te njihovu realizaciju. Dakako da je to onda za posljedicu imalo i u temelju izmijenjen "stav ljudske duše i teorijske misli

8 Tako, među ostalim, Maritain na originalan način tumači izuzetne negativnosti gubitka *osobnosti* čovjeka, što se događa u Lutherovu nauku na teorijskoj razini, na planu društvenosti. Naime, novovjekovo društvo "individui dodjeljuje pravo općeg glasa, jednakost pred zakonom, slobodu mišljenja, a osobu, izdvojenju, голу, bez ikakve društvene zaštite koja bi je podržavala i štitila, izručuje svim razornim silama koje ugrožavaju duševni život, neumoljivim akcijama i reakcijama sukobljenih interesa i apetita, beskrajnim zahtjevima proizvodnje i potrošnje materijalnih dobara"; vidi u J. Maritain, *nav. dj.*, str. 27-8. Nešto šire o samoj naravi ove Lutherove preinake vidi u daljnjem tekstu.

9 Martin Luther je rođen 1483. u Eistevenu, a odrastao je u siromaškoj rudarskoj obitelji. Školovao se u Mansfeldu, Magdeburgu i Efrutu, a 1511. godine je stekao naslov doktora teologije u Wittenbergu. Zaređen je za svećenika Katoličke Crkve 1507. godine u redu strogih augustinskih redovnika, poznatijih kao eremiti. Ove vanjske činjenice Lutherova životopisa kriju, međutim, u sebi vrlo važne momente za razumijevanje njegova duhovna razvitka, jer se Lutherova filozofska i teološka izobrazba odvijala u duhu učenja engleskih franjevaca, to jest u prevlasti okamovsko-nominalističkog pravca mišljenja, koje je bilo snažno suprotstavljeno tradiciji učenja kontinentalnih skolastičara, a time i Tome Akvinskog. Doda li se tome da je sv. Augustin rodonačelnik njegova reda, vidjet će se zašto su neka pitanja (recimo ono o milosti ili o predodređenju) u središtu Lutherova teološkog interesa. Premda je njegovo nezadovoljstvo spram učenja i prakse Katoličke Crkve očitovano ranije, ono je dobilo značajniji oblik javnosti tek na dan uoči Svih svetih, 31. listopada 1517. godine, kada je pričvrstio na vrata wittenberške katedrale *Devedeset pet teza o oproštajnicama*. Nakon burnih polemika i na koncu osude stavova sadržanih u tom pamfletu, Luther biva izopćen iz Katoličke Crkve 3. siječnja 1521., nakon čega strasno pristupa izgradnji vjerske organizacije po vlastitoj zamisli. Umro je 1546. godine nakon višegodišnjeg bolovanja.

u suočenju sa zbiljom¹⁰ u odnosu na ranije uvriježeno stajalište. Naravno, smjer je takvoga značajnog posljedičnog otklona morao biti jedino spram onoga što jest *bitno*. Kod Luthera imamo, prema Maritainu, značajnu promjenu već na samome početku, kod *predmeta* teorijskog interesa. Od do tada glavne teme teologije i uopće spekulativnog mišljenja - Boga, u Luthera se događa pomjeranje težišta promatranja i mišljenja k pitanjima samoga *čovjeka*, koji postaje zbiljskim i jedino relevantnim predmetom njegova znanstvena interesa. Dakle, na temelju izabranog predmetnog prvenstva slijedi kao nužna posljedica da je glavno područje Lutherova filozofskog interesa, što vrijedi dakako i za njegovu teologiju, sadržano u promišljanju raznolike naravi čovjeka i onoga što se naziva njegovo *jastvo*.¹¹

Međutim, sama po sebi takva predmetna određenost misaonog interesa ne mora biti uvijek i *prijeporna*, već se takvim mogu pokazati jedino dobiveni rezultati nakon stanovitog teorijskog pristupa i obrade. A rekli smo da upravo to imamo u Lutherovu učenju. Jer, narav je čovjekova jastva u djelu Luthera, po mišljenju Maritaina, razumljena i određena na takav način da se, usporedi li se, nalazi u trostrukom *otklonu* spram u tradiciji iznijetih i uvriježenih postavki. Kao prvo, u njegovu se učenju preinačuje osnovno značenje pojmova *individue* i *osobe*, koje je u dotadašnjoj povijesti, osobito u djelu Tome Akvinskog, već steklo jedan klasičan oblik. Kao drugo, naučava se svođenje čovjeka pod primat *voljnog* dijela na uštrb drugog dijela njegova duha - *uma*. I na kraju, kao treći moment Lutherova otklona prisutna je ideja zazora spram svega *izvanjskoga*, jer ono vanjsko djeluje razarajuće na nutarnost čovjeka.¹²

Zanimljivim se ovdje čini zapaziti kako Maritain u upitnim i problematičnim proizvodima Lutherova intelektualnog angažmana nalazi i odraz njegova, najblaže rečeno, nemirna života, koji se odvijao u presudnoj prevlasti osjećaja i žudnje.¹³ Štoviše, on će ustvrditi kako „Lutherov nauk prije svega izražava nutarnja stanja, duhovne

10 *Isto*, str. 10

11 I ne samo da je čovjek u središtu Lutherova teorijskog interesa, nego je on postavljen namjesto Boga i u središte religioznog života, čak "postaje gravitacijskim središtem svekolike zbilje", vidi u *isto*, str. 20.

12 Sve ove ideje, ako i letimice pogledamo povijest mišljenja, nisu Lutherove originalne misli, već su one bile i ranije prisutne u nekom od učenja (npr. nominalizam je načelno nijekao vrijednost filozofskih stajališta Tome Akvinskog, a time posredno dovodio u pitanje i njegovo pojmovno razlikovanje između *individue* i *osobe*; učenje o slabosti i ograničenosti *uma* bilo je također snažno izraženo u nominalizmu, dok je treća ideja prisutna kontinuirano u povijesti filozofije još od orfizma i Pitagore, a implicite je bilo prisutno i u kršćanstvu do Luthera). Međutim, njihova je mala utjecajnost u povijesti bila iz razloga što nikada nisu bila sustavno izložene i zaokružene u jedinstvenu cjelinu, ili pak, ako su kao takve i postojale, nisu bile kao oblik mišljenja u poziciji *dominantnog* svjetonazora u određenoj dobi.

13 U ovakvoj ocjeni Maritain nije usamljen među tumačima Lutherova života i opusa. Da su njegove "osobne značajke", u smislu da je bio preosjetljive naravi, zatim nepomirljiv borac za vlastite ideje, čak, često, jednostran i grub, *unekako* doprinijele raskolu Zapadne Crkve stajališta je i spomenuti August Franzen (vidi u *nav. dj.* str. 216-7), kao i protestantski povjesničar Crkve Owen Chadwick, koji je ustvrdio kako je Luther u svoje tekstove unosio "i glavu i srce", te da je znao "ponekad koristiti grub rječnik, vulgaran, neuglađen, oštar" u polemikama (vidi u Owen Čedvik, *Istorija reformacije*, Dobra vest, Novi Sad 1986., str. 32-33).

pustolovine i tragičnu povijest Lutherovu. Odbijajući da pobijedi sebe ali ne odbijajući da bude svet, on svoj slučaj preinačuje u teološku istinu, svoje činjenično stanje u svopći zakon¹⁴. Također, u "činjenično stanje" Lutherove ličnosti, po mišljenju ovog francuskog filozofa, supripadno ide i to da je imao "realističnu i u isto vrijeme lirsku narav, snažnu, silovitu, hrabru i bolnu, osjećajnu i bolećivo dojmljivu. U tog naprasita čovjeka bilo je dobrote, plemenitosti, nježnosti, ali, uporedo s time, neukrotive oholosti, neobuzdane taštine"¹⁵. Jedna, pak, od glavnih značajki njegova duhovna života sastojana je u strasnoj težnji za *osjećajnom utjehom*, koju kao takvu nije mogao steći, što je uvjetovalo snažno iskušavanje *tjeskobe* kod Luthera. Također, po Maritainovu mišljenju, ne mogavši u vlastitom životu izići na kraj sa snagom požude, on se subinski pomirio s tim, uz zaključak: "*požuda je nepobjediva*".¹⁶ Naravno, ovaj stav za posljedicu ima zaključak o pesimističkom uzmicanju i priznanju da je čovjekova narav korjenito *zla*. Istodobno, uklonivši vrijednost i ulogu milosti u životu kršćanina, jer se kod njega milost razumijeva kao nešto izvan čovjeka i njemu nedostupno, preostalo je jedino uzdanje u "vlastite napore, u svoje pokore, u djela svoje volje više negoli u milost".¹⁷

2.1. Individualnost osobe

U filozofijskom i teologijskom sustavu Tome Akvinskog iznijet je, na prijedlošku Aristotelova i uopće atničkoga učenja, jedan razlozan i racionalno dobro utemeljen oblik određenja razlikovanja između pojmova *individua* i *osoba* (lat. *persona*). Naime, pojmom se individualnosti, ili onoga što jest *individua*, u učenju Akvinca označava ono biće čije se postojanje temelji isključivo na zahtjevima koje pretpostavljaju načela *tvari*. To znači da određeno biće u smislu individue može biti samo ono koje ima u sebi moment *tvari*. *Individua* je, drugim riječima, stanoviti ulomak *tvari* - svako biće koje jest *individua* "zahtijeva određeno mjesto i određenu količinu",¹⁸ što su, očito, najbitnije značajke *tvarnih* bića. Budući da je *individua* određena kao *tvarna*, onda slijedi kako je njezin temeljni princip princip *diobe*. Dakle, pravo da se ispravno nazovu *individuom* imaju sva bića koja u sebi sadrže nečega *tvarnoga* - i čovjek i životinja, pa čak i biljka i atom. Riječju, *individua* je biće upojedinjeno *tvarju* i kao takvo sadržava moment *tvari* u svojem postojanju.

14 J. Maritain, *nav. dj.*, str. 17. Nešto kasnije Maritain kazuje da "luteranstvo nije sustav što ga je razradio Luther, ono je provala Lutherove individualnosti"; u *isto*, str. 22.

15 *Isto*, str. 10-11. U *Bilješkama* koje prate ovaj Maritainov esej, on oprezno iznosi pretpostavku i o "izvjesnome živčanom rastroju" Luthera; vidi u *isto*, str. 177.

16 *Isto*, str. 15. Pojam *požuda* u Luthera označava ne samo "putenu pohotu već uopće svaku neurednu ljubav prema sebi i propadljivim dobrima"; vidi u *Bilješke*, str. 181.

17 *Isto*, str. 13. Lutherov je, dakle, osnovni problem bio u tome što nije bilo, po njemu, pravih i zadovoljavajućih odgovora u dotadašnjim učenjima za ono što ga je izravno tištilo i mučilo, a što je vrhunilo u tome da je htio, a nije mogao biti u milosnom stanju. Stoga je, potaknut tim motivom, i krenuo u rješavanje pitanja koja su dolazila iz takva njegova neposredna iskustva, koje je dakle bilo osobeno i neuobičajeno. Dakle, na taj način vlastito imanjenje i razumijevanje problema utjecalo je na stvaranje osebnog Lutherova učenja, koje je onda nudilo i bitno drugačije odgovore na njegova specifična pitanja.

18 *Isto*, str. 27.

Za razliku od pojma *individue*, pojam *osoba* u tradicionalnoj recepciji kršćanskog mišljenja u sebi sadržava utemeljujući moment božanske zbilje - *duh*. Kod čovjeka je to u vidu opstojnosti njegove duše. Na taj način osoba je razumljena kao "cjelovita pojedinačna supstancija umne naravi i gospodarica svojih čina (...); riječ osoba upotrebljava se isključivo za supstancije koje su, u izboru svoje svrhe, u stanju da se same odrede prema sredstvima te da svojom slobodom u svemir unesu niz novih zbivanja".¹⁹ Osoba je, zahvaljujući tim svojim elementima u određenju, u *nadređenom* položaju spram svega tjelesnog i tvarnog jer je autonomna u izvornom smislu ove riječi, to jest ona je *samozakonodavna*. Po ovoj značajki omogućeno je svakome onome biću koje jest osoba, prema Tomi Akvinskom, da bude nešto najuzvišenije i najplemenitije što se može naći u svekolikoj prirodi. Dakle, čovjek će, pored *individue*, moći biti nazvan i osobom ako u njemu razum i sloboda budu svestrano i stalno očitovani, to jest ako počela uma određivali počela osjetila i strasti, te tako budu iznad života osjetila i strasti.

Luthеров, pak, nauk, prema Maritainu, jednostavno brka, to jest miješa izvorna značenja ova dva pojma. Naime, on to čini na taj način što pojmu osoba pridaje prerogative pojma *individue*, jednostavno uzdižući individualnost prerusivši je u osobnost. Iz toga, dakako nužno, onda slijedi *dokidanje* primarnog značenja pojma osoba, što za posljedicu ima razumijevanje čovjeka kao bića lišenog postojanja autonomne duhovne supstancije. Drugim riječima, Luther zamjenjujući značenja pojmova *individua* i osoba u čovjeku ukida ukupnu vrijednost i važnost koji proistječu iz sfere duhovnoga, uz istovremenu postavku dominantnog utjecaja na život tjelesnog ili voljnog.²⁰ Dakle, čovjekova je osobnost u učenju ovog reformatora ukinuta njezinim izjednačujućim određenjem kao *individue*, gdje se onda prevlast, u smislu značaja i uloge u upravljanju životom, onoga putenoga, na čijem je čelu volja, samorazumijeva. Tako čovjek kobno mora prepuštati se nagonima i porivima pred bespomoćnim umom.

2.2. Prvenstvo volje nad umom

Iz prikazane preinake u razumijevanju i određenju pojmova *individue* i osobe kod Luthera kao posljedica, vidjeli smo, samo po sebi slijedi i viševrsno ukinuće vrijednosti uma. Um je, naravno, stožerni dio samozakonodavstva duha. Isto tako, ako se stvari promatraju sa stajališta čiste metafizičke hijerarhije, navodi Maritain, um uvijek mora biti *uzvišeniji* od volje. Jer, slijedeći Akvinčevu argumentaciju, premda i um i volja u spoznajama *streme*, vidjet će se, prividno istome, k bitku i dobru, različit je i *način* njihova dosezanja, na temelju čega se onda izvodi određenje o *ontološkom* prvenstvu uma nad voljom. Naime, po ovoj tradiciji, "predmet je uma sama bit dobra u svome pojmljivu ustroju i svojoj istinitosti",²¹ dok volja isto uvijek zahvata u nekom obliku konkretnosti. Dakle, *opseg* zahvaćanja bitka ili dobra

¹⁹ Isto, str. 26.

²⁰ Ovim stavom, po Maritainu, Luther postaje, mnogo prije Schopenhauera, začetnikom voluntarizma u novom vijeku.

²¹ Isto, str. 45.

kod uma je veća, što ga onda i čini više vrijednim. Međutim, rekli smo, i sam je *način* odnosa prema dobru drukčiji: dok um, premda se služi i osjetilima, spoznavajući napušta slikovnost predodžbe dobra apstraktnim kategorijama, dotle "volja, u svome stremljenju prema onomu što želi, po svojoj je naravi popraćena čuvstvima osjetne žudnje".²²

Što se, pak, tiče pitanja uloge uma i volje u praktičkoj dimenziji čovjekova života, i ovdje aristotelovsko-akvinskova tradicija naglašava značaj umskog uvida za konačan ishod praktičkog čina. Tako će se, recimo, neupitno smatrati da ispravno djelovanje na praktičkom području pretpostavlja prethodni ispravni učinak uma u vidu općeg određenja volje. Naime, istina je kako "od volje ovisi upotreba našeg djelovanja i sveukupno naše kretanje prema posljednjoj Svrsi, tako da smo *dobri* ili *zli* zahvaljujući volji a ne umu (... i) od volje i od njezine pretpostavljenje opće ispravnosti ovisi istina praktične spoznaje koja ravna voljom u svakome konkretnom i pojedinačnom slučaju".²³ Međutim, kako je um izravno predmetno upućen na sveopće Dobro, njegova prosudba, interpretira Maritain, vrijedi kao *dobra* po pitanju toga što se treba činiti "naredbom ispravno naklonjenoj volji; istina praktičnog uma, koja se sastoji u *ravnanju* a ne u *spoznaji*, ne spoznaje se više usklađivanjem sa stvari već usklađivanjem s ispravnom težnjom".²⁴ Dakle, da zaključimo, po ovome učenju volja može biti dobra ako je njezin bitak, to jest žudnja, ukorijenjena isključivo u umu, i to kao ispravna težnja.

No, u Lutherovu poimanju života presudno važenje pripadaju privilegiranim *iracionalnim* momentima - osjećaju i žudnji, dok je vrijednost uma gotovo beznačajna. Stoga će Maritain zaključiti kako je on "čovjeka oslobodio od uma, od zamorne i prisilne opsjednutosti da se svagda misli, i to logično".²⁵ Tako na primjer, spoznajna vrijednost uma po Lutheru ne postoji. Štoviše, Luther će zaključiti kako je "užasna sablazan služiti se razumom na području vjere te nastojati pomoću razmišljanja i filozofije graditi suvisli sustav o dogmi i objavi, ukratko utemeljiti onakvu teologiju kako su je poimali skolastici".²⁶ Pa ipak on može, po učenju Luthera, biti valjan pomagatelj čovjeku samo u jednom drugom segmentu života, koji se, s jedne strane, odnosi na jedan dio iz sfere praktičkoga, a s druge strane na ono što pokrivaju

22 *Isto*, str. 45.

23 *Isto*, str. 47-8.

24 *Isto*, str. 48.

25 *Isto*, str. 41. Korijen se ovoga negativnog stava spram uloge uma u životu čovjeka, prema Maritainu, može tražiti i u Lutherovu obrazovanju na tekstovima Williama Occama i drugih nominalista. No, u Luthera je prijezir prema umu i uopće njegovim produktima daleko radikalniji. Kao ilustraciju ovoj tvrdnji, prenijet ćemo dva Lutherova stava koje inače navodi i Maritain: "Razum je najopakija đavolja drolja; i po svojoj naravi i po svome očitovanju to je najzločudnija bestidnica, nagrizena šugom i gubom a trebalo bi je zgaziti nogama te tako uništiti i nju i njezinu mudrost. (...) Trebalo bi ga, onako ogavna, odložiti na najprljavije mjesto u kući, u zahod"; "Trebalo da se odrekneš svojega razuma, da ništa ne znaš o njemu, da ga potpuno uništiš, inače nikad nećeš ući u nebo", vidi u *isto*, str. 39. i 40. Za Aristotela će, napomenimo uzgred, u jednom tekstu napisati da je to "deran kojemu je mjestu u svinjcu ili u staji za magarce"; vidi u *isto*, str. 37.

26 *Isto*, str. 40. U ovom se zaključnom stavu Luthera, po Maritainu, nalazi klika novovjekovnog antiintelektualizma. Istodobno, Luther će, dajući primat *vjeri* u odnosu na *činjenje* i *djelo*, i taj je aspekt životnog aktivizma vrijednosno umanjiti, što je bilo dovoljno za pojavu *pesimizma* na povijesnom prijestolju.

ostala područja brigovanja oko života. Jer, njegova se suverena domena može superiorno očitovati jedino u službi zemaljskog života - "primjerice o jelu, pilu, o odjeći, kao i o onome što pripada vanjskoj stezi i čestitu životu".²⁷ Tako je u Lutherovu učenju uloga, vrijednost i značaj uma u životu čovjeka umnogome osiromašena, te su istodobno mnogostrukosti onoga iracionalnoga, osobito žudnja, odnijeli prevagu.

2.3. Uspostava načela imanencije

Uvođenjem ovoga načela, istina ponovno u izobličenom obliku, u svoj nauk, Luther, po Maritainu, čini najpogubniju pogrešku, jer ona predstavlja *središnju* obmanu u luteranskoj reformaciji. Jer, u Lutera se uspostavljeni "mit o Imanenciji, sa svojim uzvisivanjem duha i njegova dostojanstva, temelji upravo na dubokom nepoznavanju prave naravi duha".²⁸ U čemu je sastojano to nepoznavanje naravi duha? Ono se ogleda u stajalištu glede procesa primanja nečega od drugoga na planu duha. Tako klasična kršćansko-katolička pozicija uči da primati nešto od drugoga u duhu, premda znači i nešto pretrpjeti, nije samo pasivan proces trpljenja primanja, jer se pretpostavlja da se primljeno (samo)djelujući dalje usavršava. Time se i na taj način najbolje "očituje autonomija onog što je odista živo. Osobina je naime duhovnih stvari da nisu dozrele u svome pojedinačnom biću i da mogu u nutrinu dozrijevati zahvaljujući biću koje nije njihovo".²⁹ Na primjer, ako se nešto u ljudskom umu prima od zakona Bitka, navodi Maritain, to znači da se on životno dovršava u smjeru realiziranja ka vlastitom savršenstvu. "Upravo je u tome tajna imanentnog djelovanja, savršenog *pounutarnjenja* onoga što je *različno* ili onoga što dolazi od *različnoga*, a to se zbiva spoznajom i ljubavlju."³⁰ Dakle, stoji u zaključku ovoga učenja, u procesu, što je važno, spoznaje i ljubavi, očito bitno aktivističkim principima, ono što se prima od drugog, koje može biti i izvanjsko, a samim tim i transcendentno, može se zadobiti u ljudskom duhu kao vlastita sastojina i to u obliku nekoga dobra.³¹

A što onda kazuje izobličena pozicija u Lutera? Ona, naime, počiva na pretpostavci "kako su sloboda, nutarnost, duh po svojoj biti oprečni onom što nije jastvo".³² Stoga je posve normalno da mora slijediti postavka o radikalnom *podvajanju* onoga nutarnjeg, dakle duha, i onoga što stoji izvan ili naspram njega, dakle svega izvanjskoga, a time i transcendentnoga. Ono, pak, što vrijedi za život nalazi se jedino u čovjeku samom, a ono što u život dolazi od drugoga, iz vanjskog, to se smatra razarajućim činiteljima čovjekove nutarnosti. Dakle, u ljudskom je subjektu sadržana "alfa i omega" punine života, *samodostatan* je, štoviše ne smije

27 *Isto*, str. 39. Ovaj navod predstavlja autentičan Lutherov stav.

28 *Isto*, str. 53.

29 *Isto*, str. 53.

30 *Isto*, str. 54.

31 Ne krije li se iz ovoga stajališta kršćanska dijalektika odnosa prema drugom kao bitno potrebnog i obogaćavajućeg, što će suvremeni svijet svojim individualnim ili kolektivnim varijetetima egoizma uveliko zanijekati?

32 *Isto*, str. 52.

se upuštati u primanje poticaja od strane drugoga, jer to drugo smrtno prijete njegovoj iskonskoj uzvišenosti i čistoći.³³ Dakako da se onda i ono što moguće posreduje u primanju od drugoga u ljudskom životu poima kao faktor koji, u najmanjoj mjeri, to remeti. Naime, "svako *sredstvo*, koje, po zdravu razumu, spaja nutarnje i izvanjsko te ih dovodi u komunikaciju, smatra se 'posrednikom' koji ih razdvaja".³⁴ Na taj su način vrijednosti sredstava posredovanja u primanju od drugoga dovedeni u pitanje, to jest uveliko je zaniijekana uloga spoznaje i ljubavi u životu kršćanina.³⁵

DEVIATIONS FROM THE TRADITIONAL IN MARTIN LUTHER'S THEORY

Summary

Following the idea, that varied epoch making novelties in history happen above all in the intellectual sphere, the paper attempts to find out those deviations from the philosophical and theological teaching of the Christian – in the first place, Catholic – paradigm, that were historically made known in the works of the first religious reformer, Martin Luther. These deviations enabled the founding of a considerably different Christian religious notion in the reception of the outstanding French Christian philosopher, Jacques Maritain. In other words, the paper expresses Maritain's standpoints on those alterations in the philosophy which radicalism is such, that it creates conditions for the evolution and development of the Protestant movement. Namely, the work of the German religious reformer, Martin Luther, brings alterations in the comprehension of some essential truths in the contents of belief, consequently, the way of man's hypothesis towards his tasks in life, that caused the basic alteration of man's attitude towards reality in whole. The direction of this deviation is the essential itself: from the main theme of religion by that time, i.e. God, the main point is shifted towards the human, who becomes the real subject of scientific interest. For this very reason, the basic field of Luther's interest is the differing nature of human selfhood. By making it

33 To je uvjetovalo da su "intelektualno, ljudsko ili božansko učiteljstvo, a još više Crkva i objavljena dogma, autoritet objektivnog postojanja i moralnog zakona zamislivi, u konačnici, samo kao izvanjske i mehaničke prisile, nametnute naravi, koja ih podnosi trpeći nasilje", u *isto*, str. 55.

34 *Isto*, str. 52.

35 Ovako će formulirano načelo, po mišljenju Maritaina, povući i konzekvencu, istina na nižoj teorijskoj ravni, koja kazuje da je onda upitno svako posredovanje između Boga i čovjeka, kao što su Crkva ili sakramenti. Naravno da je to otvorilo put preinačenja određenih osnovnih dogmatskih postavki u doktrini Katoličke Crkve o ovim pitanjima u Lutherovoj teologiji. S druge strane, uvođenjem ovakvog principa imanentnog djelovanja u svoj nauk, po kojemu je ono izvanjsko razarajuće pa stoga treba uzmaknuti od njega i povući se u nutarnji svijet, i u njem boraviti sa strahom kao u ljušturi, Luther je vjeru još snažnije pretpostavio djelima i otvorio put *tjeskobi*. S time, nalazi Maritain, da će u samome početku tako određen habitus čovjeka u Lutherovu djelu dovesti ga u „epidemiju beznada“, posmruće ljudskosti i povijesnu izgubljenost, čega smo svega bili svjedoci osobito u XX. stoljeću.

theological, Luther became the founder of the new era's individualism in religion. Though the nature of selfhood (as to Maritain) in the works of Luther is a threefold deviation from the traditional. Namely, in his theory the notions of selfhood and individual, established in history by his time, are in confusion (especially in the works of Thomas Aquinas) and proclaim limiting human to the precedence of will (so, man is primarily determined as a being of lust), and the third moment is mistrust against the outer world, as it (according to Luther) destroys the harmonious inner world of man.